
Christelike konfessies, getuienisse en credo's

Aan watter lewensbeskoulik-filosofiese kriteria behoort nuwe formulerings te beantwoord?

Bennie J. van der Walt
Skool vir Filosofie
Potchefstroomkampus
Noordwes-Universiteit
Potchefstroom
benniejvanderwalt@gmail.com

Abstract

Christian confessions, testimonies and credos: What are the criteria for their contemporary formulation?

As an introduction this article first draws attention to the fact that, since about the seventies of the previous century up to today, a stream of new Christian confessions, testimonies, and creeds were published. Some theological analyses are available but Christian philosophical reflection on the nature of such documents is lacking.

The nature of the Christian religion is according to the Scriptures integral and comprehensive. This fact should clearly be acknowledged and reflected in the confessions of Christians and not be limited to their ecclesiastical life of faith. Therefore, secondly, from a Reformational philosophical perspective, this investigation provides a structural analysis of these phenomena. Apart from the fact that they should be confessions of faith it indicates thirteen other facets of (mainly church) confessions that should also be acknowledged. They are the ethical, juridical, aesthetic, economic, social, lingual, historical, logical, emotional, biological, physical, spacial and numerical aspects.

Thirdly, in conclusion, some basic reasons are given why a new, contemporary Christian testimony is not only necessary today but even compulsory, followed by a suggestion about its possible status and authority.

Opsomming

Ter inleiding tot hierdie verkenning word die aandag eerstens daarop gevestig dat (veral sedert ongeveer die sewentigerjare van die vorige eeu) 'n groot aantal nuwe Christelike konfessies, credo's en geloofsverklarings die lig gesien het. In die tweede plek blyk egter dat daar wel teologiese analises bestaan waarvoor sulke geskrifte behoort te handel, maar weinig, indien enige, besinning vanuit 'n Christelik-Reformatoriese filosofiese perspektief oor die aard en struktuur van sulke dokumente.

Volgens die Skrif het die Christelike religie 'n integrale karakter. 'n Gelowige se lewe vorm 'n eenheid van omvattende gehoorsame diens aan God. Die feit behoort ook in Christelike geloofsbelydenisse verwoord te word. Sulke geskrifte behoort nie net oor 'n mens se (kerklike) geloof te handel nie. Daarom word vanuit 'n filosofiese perspektief in die tweede deel van hierdie ondersoek in 'n struktuuranalise die aandag op die volgende dertien ander fasette van 'n integrale belydenis van die Christelike religie gevestig: die etiese, juridiese, estetiese, ekonomiese, sosiale, linguale, historiese, logiese, emosionele, biologiese, fisiese, ruimtelike en numeriese.

In die derde afdeling word in die lig van die voorafgaande enkele redes genoem waarom nuwe, kontemporêre Christelike getuienisse nie net dringend nodig is nie, maar selfs 'n verpligting inhou asook wat hulle status sou kon wees.

1. Ter inleiding

Op die volgende word vooraf die aandag gevestig: (1) dat daar nog steeds nuwe Christelike belydenisse wêreldwyd verskyn, (2) dat dit blykbaar 'n tipies gereformeerde verskynsel is, maar (3) weinig lewensbeskoulik-filosofiese

besinning bestaan oor wat 'n konfessie presies behoort te verwoord, (4) wat die nuwe benadering in hierdie ondersoek behels, en (5) hoe die verkenning opgeset is.

1.1 Steeds meer nuwe belydenisse wêreldwyd

Christelike belydenis ontstaan reeds so vroeg as in die Nuwe Testamentiese tyd (vgl. bv. Neufeld, 1963). In hierdie verband word gewoonlik gewys op tekste soos die volgende: Matteus 10:32 en 16:16; Romeine 10:9, 10; Hebreërs. 4:14 en 10:23; 1 Petrus 3:15b en 1 Johannes 4:2, 3. Hierdie tyd word gekenmerk deur spontane belydenisse, veral gefokus op Jesus Christus as Saligmaker.

Dié proses gaan daarna voort. Die latere konfessies word uitgebrei, op skrif gestel en deur kerklike vergaderings aanvaar. Maar selfs die omvattende werk van Schaff (reeds in 1983 al, met herdrukke) gee nie meer 'n volledige beeld van die groot verskeidenheid nie. Link (1983) het destyds alreeds 'n veel wyer veld gedek met nog belydenisse uit onder andere Afrika, Asië, Australië, Europa en Noord-Amerika. Vischer (1982) gee 'n oorsig van gereformeerde belydenisse tot op die datum.

Die proses is tweevoudig. Aan die een kant verskyn daar steeds nuwe studies oor ouere ekumeniese belydenisskrifte¹ asook oor die drie gereformeerde belydenisskrifte (die Nederlandse Geloofsbelydenis, Heidelbergse Kategismus en Dordtse Leerreëls. (Vgl. Te Velde, 2009).

Aan die ander kant kom veral vanaf die sewentigerjare van die vorige eeu steeds nuwe belydenisse van verskillende denominasies tot stand. So pas, met die 500-jarige herdenking van die 16e-eeuse Reformasie in Julie 2017 te Wittenberg, het Gereformeerdes, Lutherane, Metodiste en Katolieke "A reforming Catholic Confession" aanvaar, wat deur die verteenwoordigers van die verskillende denominasies onderteken is.

In ons eie land, Suid-Afrika, is die vroeëre Belydenis van Belhar uit die tagtigerjare bekend (vgl. Naude, 2010 en Du Plooy, 2010 vir verskillende standpunte daaroor). Soos in die geval van die Belydenis van Barmen (1934), ten tye van die Nazi-bewind in Duitsland (vgl. o.a. Nauta, 1956 en Horn, 1984), het dit in 'n tyd van krisis ontstaan.

In 1992 volg "Ons glo; 'n eietydse geloofsverantwoording" van die NG Kerk

1 Hier volg 'n greep uit enkele reeds vroeëre studies. Vgl. vir die Apostoliese Geloofs-belydenis bv. Feenstra (1951), Pannenberg (1972) en Küng (1993). Vgl. vir die Geloofsbelydenis van Nicea bv. Van Selms (1952), Basset (1976), Timiadis (1983) en Hebblethwaite (1996) en vir die Geloofsbelydenis van Atanasius die werk van Kelly (1964).

(NGK, 1992). In die Desember 1999-uitgawe van *Die Kerkbode* word die NG Kerk se “Geloofsverklaring 2000” as bylaag publiseer. Hoewel hierdie twee dokumente nie die status van 'n amptelike geloofsbelydenis geniet nie, toon hulle tog die behoefte aan eietydse geloofsverantwoordings.

1.2 'n Tipies gereformeerde verskynsel

Vooraf moet die aandag daarop gevestig word dat die klem op duidelik geformuleerde en geldige belydenisse, waarop hierdie verkenning fokus, blykbaar 'n tipies gereformeerde verskynsel is. Sommige ander Christelike denominasies beskou dit nie as so belangrik nie. Onder andere omdat 'n bindende belydenis volgens hulle in stryd sou wees met die algenoegsaamheid van die Woord van God, tot kerklike tirannie mag lei en persoonlike vryheid van geloof sou belemmer.

Hierdie skrywer is egter oortuig dat een of ander vorm van belydenis in ons verwarrende, relativistiese wêreld nogtans belangrik is om veral vir die jeug normatiewe Christelike riglyne en koers oor te dra en as 'n vertrekpunt te dien vir 'n meer omvattende Bybels-begronde lewensvisie en -wandel.

1.3 Nogtans 'n groot leemte

In hierdie artikel gaan dit oor die merkwaardige feit – in alle geval vir 'n filosoof soos die skrywer – dat daar talle teologiese studies oor byvoorbeeld die ontstaan, geskiedenis en inhoud van verskillende belydenisse beskikbaar is asook oor die karakter van die konfessies van 'n spesifieke dominasie (vgl. bv. Jonker, 1994), maar weinig, indien enigiets, oor die strukturele aard daarvan. Wat presies is 'n belydenis? Watter fasette kan en behoort in die geval van nuwe formuleringe daarin onderskei te word?

'n Voorbeeld is die omvattende werk (van 600 bladsye) van Pelikan (2003) met die titel *Credo*.² Reeds op die eerste bladsy erken hy “we all know what a creed is – as long as no one asks us to define it”. Sy uiteindelijke definisie lui soos volg:

... creeds are convenient summaries arising out of definite religious situations, designated to meet urgent contemporary needs, and serving as tests of orthodoxy. Therefore they are inadequate in new crises and unable to secure uniformity of belief (Pelikan, 2003:4).

In hierdie omskrywing vestig Pelikan hoofsaaklik die aandag op die *doel*

---

2 Vgl. verder Wirsching, 1980:487-511; Wolf, 1957:1012-1018; Mensching (1957); Runia (1963); Wringen (1967); Young (1991) en Johnson (2003), wat verskillende fasette van 'n belydenis vanuit teologiese hoek bekyk.

of *motiewe* vir 'n belydenis. Dieselfde gebeur ook by Van Wyk (1974:24-27) wat nog ander motiewe, soos die ekumeniese, eksegetiese, polemiese en missionêre noem. Hoewel motiewe belangrik is, bied hulle nog nie 'n volledige beeld van wat 'n belydenis struktureel is en behoort te wees nie.

1.4 'n Nuwe benadering

Om in die leemte te voorsien, stel hierdie bydrae die vraag wat (veral kerklike) belydenisse is deur na te gaan uit watter fasette hulle struktureel saamgestel is. Dit word gedoen vanuit die werklikheidsvisie van 'n Reformatoriese filosofie (vgl. bv. Vollenhoven, 2005a:25-49) en meer spesifiek die onderskeiding tussen verskillende modaliteite van die werklikheid.

Dit bied 'n nuwe benadering wat, sover die skrywer kon vasstel, nog nie voorheen toegepas is nie. Die veronderstelling is dat 'n belydenis die produk van 'n menslike religieuse aktiwiteit is en gevolglik ook al die fasette van menswees weerspieël wat deur sy hartsgerigtheid bepaal word.

Dit is belangrik om te bepaal wat 'n (skriftelike) geloofsbelydenis is, omdat 'n mens daarvolgens bestaande of ouere belydenisse behoort te beoordeel, sowel as om dit in gedagte te hou by die opstel van nuwe, kontemporêre belydenisse, getuienisse of verklarings – watter term ook al verkies word. Hoewel daar ter illustrasie na enkele bestaande belydenisse verwys sal word, is die bedoeling nie om hulle in detail hier te evalueer nie.

1.5 Opset

Die ondersoek verloop verder soos volg. Aangesien dit hier hoofsaaklik oor kerklike belydenisse en nie oor moontlike individuele belydenisse gaan nie, word eerstens 'n analise van 'n *kerk* as samelewingsverband gegee. In die tweede plek word vasgestel wat dit beteken dat dit belydenisse van die *geloof* van Christene is. In die derde plek volg as fokuspunt dan 'n strukturele analise van die ander fasette van 'n belydenis. Ten slotte word, as gevolgtrekking, enkele redes genoem waarom kontemporêre belydenisse 'n dringende Christelike verantwoordelikheid is asook wat hulle moontlike status kan wees.

2. Die belydenisse van ('n) kerk(e)

Van der Walt (2010:450) gebruik die modaliteitsleer van 'n Christelik-Reformatoriese filosofie om die kerk as 'n samelewingsverband soos volg te analiseer. Dit reflekteer of deel aan ten minste die volgende aspekte of kante van die werklikheid: Die geloof (1), etiese (2), juridiese (3), estetiese (4),

ekonomiese (5), sosiale (6), linguale (7), historiese (8), logiese (9), psigiese (10), biotiese (10), fisiese (11), ruimtelike (12) en numeriese (13).

Aan ander menslike verbande (soos 'n huwelik of 'n staat) kan egter ook al hierdie verskillende kante onderskei word. Hoe verskil 'n kerk dan van hulle? Die unieke aard van 'n kerk lê daarin dat dit 'n gemeenskap van *gelowiges* is. Geloof word daarom die kwalifiserende faset van hierdie verband genoem.

Die funderende, historiese kant, deel 'n kerk egter met ander menslike samelewingsverbande wat, soos die kerk, ook eers op 'n bepaalde tyd in die geskiedenis ontstaan en bestaan. Die kerk en staat het nie (soos die huwelik) van die skepping af bestaan nie, maar eers later as gevolg van die verdere ontplooiing of ontsluiting van die skepping ook deur menslike toedoen. (Dit impliseer nie dat daar nie van die begin af 'n religieuse verbondsverhouding tussen die eerste mensepaar en God bestaan het nie.)

So 'n strukturele analise is terloops ook op ander geloofsgemeenskappe, soos van diegene wat in 'n sinagoge en moskee sou vergader, van toepassing. Hulle religieuse *rigting* is egter anders. Die woord "kerk" word daarom net gebruik vir 'n *Christelike* geloofsgemeenskap.

Geloof is dus iets tipies menslik. Alle mense is *struktureel* deur God so geskep dat hulle nie anders kan as om in iets of iemand te glo nie. Die *rigting* van hulle geloof kan wel verskil, maar nie die *feit* dat hulle hul laaste of diepste vertroue op iets of iemand buite hulself plaas nie. Geloof is 'n vaste vertroue, dit is om seker te wees, oortuig selfs van dit wat 'n mens nie kan sien nie (vgl. Heb. 11:1). In die geval van 'n kerklike geloofsbelydens is God die absoluut Onwankelbare aan Wie jy jouself met absolute sekerheid aan Homself en sy Woord toevertrou.

3. Belydenis van geloof

'n Christelik-kerklike belydenis (Grieks *homologia*) wil dus dieselfde sê as God se Woordenopenbaring. Egter nie in die sin van 'n blote herhaling nie, maar as 'n antwoord op die Woord.

De Graaff vat die voorafgaande soos volg saam:

... the church is limited in its ministry by its inner nature as a community of faith, charged to proclaim the Word of God as recorded in the Scriptures... The inner unity of this community cannot be imposed from without; it can only be the outcome of a common confession which binds the believers together. By its very nature the community of faith must be a confessional church. In its

---

confession the church gives *positive form* to the norm for faith as revealed in the Scriptures. (De Graaff, 1966:86)

3.1 Die verhouding tussen Skrif en belydenis

Hoewel 'n belydenis 'n ant-woord is op God se Woord, moet tussen 'n belydenis en die fondament waarop dit staan, duidelik onderskeid gemaak word, want 'n belydenis is tydsbepaalde, feilbare mensewerk, terwyl die Woord van God, wel tydsgerig, maar nie tydsgebonde en feilbaar is nie. Alleen aan laasgenoemde kom dus absolute gesag toe, terwyl eersgenoemde slegs oor afgeleide gesag kan beskik. 'n Belydenis mag dus nooit naas (gelyk aan) en nog minder bo God se Woord gestel word nie. Die omgekeerde is die geval, naamlik dat enige belydenis voortdurend aan die Skrif getoets moet word vir leemtes, verkeerde aksente en selfs vir eksegetiese foute.

Belydenisse is dus nie staties, bly altyd dieselfde nie. Behalwe hierdie is daar ook ander redes (vgl. verderaan) waarom belydenisse nie gestolde dokumente behoort te wees nie.

3.2 Meer as net kerklike belydenisse is nodig

Ten slotte word vooraf die aandag daarop gevestig dat kerklike belydenisse in die algemeen op kerklike sake fokus en daarom ook beperk is, sodat dit nie die verskillende terreine van die Christelike lewe kan bestryk nie. De Graaf verduidelik:

The church's creeds are general confessions of faith that witness to our fundamental relation to Jesus Christ. They do not and can not specify the meaning of this relationship for the area of education, labor, or political activities. It is not sufficient, therefore, for Christian political parties, labor unions, or educational institutions to refer to the ecclesiastical creeds as a statement of principles. The office bearers of these various institutions must formulate their own specific creeds, political testimonies, or witness with regard to labor relations, if there is to be genuine unity and a common aim within their particular area. (De Graaff, 1966:86, 87).

Omdat die meeste Christene ses dae van die week buite die kerk in die breëre koninkryk van God leef en werk, het De Graaff hier iets baie belangriks aangeroe – 'n saak waaraan daar nog te min aandag gegee word.

Sommige kerke (vgl. hierbo) het self al dié leemte besef deur in die rigting van veel breër kerklike getuienisse of geloofsverklarings te dink. Een voorbeeld daarvan is die kontemporêre getuienis van die Christian Reformed Church in Noord-Amerika met die titel "Our world belongs to God". Die implikasies van die Bybelse perspektief van God se allesomvattende

Koningskap en koninkryk word daarin kortliks ook vir ander lewensterreine as die kerk uitgespel (vgl. CRC, 1986 en 1987). 'n Bybelse geloof is immers nie iets bonatuurliks, wat net oor hiernamaalse saligheid sou handel nie. Dit behoort ook rigtinggewend te wees vir gelowiges se hele lewe hier en nou op elke lewensterrein. Selfs kerklike belydenisse behoort, behalwe 'n geloofskant, ook die verskillende ander fasette van 'n Christelike lewenswyse te weerspieël – die hoofdis van hierdie bydrae. Sommige lewensfasette sal net kortliks genoem word, terwyl ander in meer besonderhede bespreek sal word. Na die hoogste geloofsfunksie word nou elk van die laeres – maar nie onbelangrike of minderwaardige – kante in oënskou geneem. Eerstens dan 'n tweede faset:

4. Die etiese kant van 'n belydenis

Die etiese of morele is in die geskiedenis veral met menslike handeling of daade verbind. Dit is in hierdie geval ook belangrik. 'n Belydenis wat op papier verskyn sonder dat dit beleef en uitgeleef word, is nie veel werd nie.

4.1 *Liefde as norm*

Volgens die Christelike geloof word die etiese genormeer deur die liefde tot die naaste. Geloof en belydenis van geloof mag nie losgemaak word van God se fundamentele en rigtinggewende gebod van die liefde nie (Matt. 22:37-40). 1 Korintiërs 13 vers 13 ontken nie die belangrikheid van geloof en hoop nie, maar die grootste of belangrikste bly die liefde.

Geloof en 'n geloofsbelydenis moet dus deur die liefde tot God en die naaste deurdring wees. Ook by die toepassing daarvan, omdat daar genoeg getuienis in die geskiedenis bestaan van hoe kerklike belydenisse dikwels met dwang en selfs geweld – liefdeloos – tussen kerke en op individuele lidmate toegepas is.

4.2 *Etiese en ander norme*

Veel belangriker as die *feit* dat 'n geloofsbelydenis ook 'n eties-morele *kant* vertoon, is dit myns insiens noodsaaklik dat dit ten minste ook die basiese etiese *norme* vir die lewe van 'n gelowige behoort te verwoord. Wat oneties of verkeerd is, en wat eties of reg is, het in ons relativistiese tyd lewensbelangrike vrae geword.

Dikwels word enige norm – ook die gebod van die liefde – uitsluitlik as eties of moreel van aard beskou. In ooreenstemming met die ongeveer dertien werklikheidsaspekte is daar egter baie ander soorte norme van nie-etiese

aard, soos juridiese, ekonomiese, sosiale en meer wat koers aan die menslike lewe gee (vgl. Van der Walt, 1999:304, 305).

Niemand hoef daarop gewys te word dat Christene vandag met nuwe brandende etiese probleme gekonfronteer word waaroor die belydenisskrifte nie besin het nie (soos bv. geslagtelikheid en seksualiteit) of selfs oor kon droom nie (bv. talle mediese etiese probleme soos die verlenging of beëindiging van die menslike lewe, of hoe 'n Christengelowige die hedendaagse digitale middele eties korrek behoort te gebruik).

5. Die juridiese faset van 'n belydenis

Die unieke karakter van die geregtelike kant van 'n kerklike belydenis word duideliker as 'n mens dit met dié van 'n staat vergelyk.

5.1 Kerklike geregtigheid

Die staat is 'n publieke regsgemeenskap (vgl. Skillen & McCarthy, 1991). Dit moet toesien dat aan al sy burgers onpartydige reg geskied. Teenoor die kerk, waarvan die leidende aspek die geloof is, is die leidende of kwalifiserende faset van 'n staat die juridiese, 'n ander gestalte van die fundamentele liefdesgebod.

Nogtans vertoon 'n kerk en 'n kerklike geloofsbelydenis ook 'n juridiese kant, dit dra ook gesag. Dit dien as 'n basis vir baie ander kerklike aktiwiteite. Gelowiges behoort hulle instemming daarmee te betuig. In die gereformeerde tradisie word ook van kerklike ampsdraers en meerdere vergaderings verwag dat hulle dit by wyse van 'n ondertekeningformulier sal onderskryf en handhaaf. (Sinnema, 2007 bied 'n verduideliking van die oorsprong van hierdie gebruik.)

5.2 Twee standpunte oor die gesag van 'n belydenis

Ten opsigte van so 'n ondertekening bestaan daar egter twee standpunte, dié van *quia* en *quatenus* waaroor al veel stryd gevoer is. Eersgenoemde Latynse woord beteken dat iemand 'n belydenis onderteken *omdat* hy/sy glo dat dit volledig met God se Woord ooreenstem, terwyl laasgenoemde persoon dit onderskryf slegs *in soverre* dit met die Bybel ooreenstem (vgl. Strauss, 2006).

In die geval van die kerk geskied instemming met sy belydenis(se) vrywillig, terwyl staatswette dwingend van aard is. By ongehoorsaamheid aan die belydenis en 'n kerkorde daarop gebou, kan in 'n kerk nogtans verskillende

stappe van sensuur volg, terwyl die howe van 'n staat mag vergeld. Die bedoeling van kerklike tug is dus nie om deur vergelding te straf nie, maar om uit liefde 'n lidmaat of ampsdraer van 'n kerk tot ander insigte te bring.

5.3 Hoe 'n belydenis verander/vervang mag word

Watter weë is daar wanneer 'n kerklidmaat nie met 'n belydenisskrif of afleidings wat daaruit voortvloei kan saamstem nie? Die enigste weg dan is om met 'n beroep op 'n ander verklaring van die Bybel aan te toon dat 'n gedeelte(s) van 'n belydenis nie met God se Woord ooreenstem nie of dalk leemtes bevat of verouderd sou wees, sodat dit nie meer duidelik normatiewe riglyne vir hedendaagse probleme bied nie. Dan kan 'n kerklike vergadering besluit of dit gekorrigeer, aangevul of selfs vervang moet word.

Omdat dit nie net 'n persoonlike belydenis is nie, maar dié van 'n hele kerk met baie lidmate betrokke, moet sulke besware egter langs die voorgeskrewe kerklike kanale bekend gemaak word. Dit is 'n moeilike proses en mag selfs eeue lank duur.

6. Die estetiese kant van 'n belydenis

Moontlik omdat vanaf die sestiende-eeuse Reformasie die Woordverkondiging tereg voorop gestel is, het die estetiese uitdrukking van die Christelike geloof 'n minder belangrike, selfs verwaarloosde plek gekry. Heelwaarskynlik het dit ook in reaksie teen die oordadigheid in die Roomse argitektuur en liturgie gebeur. Wat laasgenoemde (die liturgie) betref, is die estetiese gawes van die gemeente tot sang beperk – aanvanklik verkieslik selfs sonder orrelbegeleiding.

As 'n erediens werklik 'n erediens tot eer van God is waarin gelowiges met hulle hele menswees die lof aan God wil toebring, moet hulle estetiese vermoë en gawes egter daarby ingesluit wees.

Maar wat presies moet onder die estetiese dimensie van ons menswees verstaan word? In die Reformatoriese filosofie gaan die debat hieroor nog steeds voort. Vroeëre denkers soos Dooyeweerd en later Rookmaker (1962 en 1981), het die wesentlike van die estetiese nog as “skone harmonie” gedefinieer. Latere denkers in hierdie filosofiese tradisie (vgl. bv. Wolterstorff, 1980) het verskil. Veral Seerveld (1962, 2000 vgl. vir sy visie ook Zuidervaart & Littukhuizen, 1995 en Barholomew, 2000) se standpunt blyk belangrik te wees. “Allusiveness” of “imaginivity” het hy as die sentrale trek van die estetiese dimensie beskou. Daarmee wou hy die aandag op byvoorbeeld

die nuanses, indirektheid, metaforiese suggestie en selfs speelsheid in die kunste vestig.

Die estetiese verwoord dus ook die logies ontwykbare, onsegbare. In die Christelike geloof gaan dit oor die redelik ongrypbare God en sy daad. Moet die estetiese uitdrukkingsvermoë in 'n ryk verskeidenheid kunsvorme dan nie ook 'n onontbeerlike plek in ons kerklike lewe hê nie? En op een of ander wyse sal dit seker ook in 'n goeie belydenisskrif na vore moet kom.

'n Belydenis hoef natuurlik nie 'n briljante kunswerk, hoogstaande letterkunde te wees nie. Terselfdertyd behoort dit nie 'n droë, logies-dogmatiese betoog te wees wat die belyders daarvan se verbeelding nie sal aangryp nie. 'n Esteties swak belydenis kan tog ook nie tot die eer van God wees nie. 'n Voorbeeld is wanneer 'n belydenis, soos die Apostoliese, in Skrifberyming 27 van die GKSA, in poëtiese taal omgesit en op 'n inspirerende wyse gesing word.

Nou kortliks oor 'n volgende faset:

7. Die ekonomiese kant

Die ekonomiese faset van 'n belydenis behoort te blyk uit die spaarsame, ekonomiese gebruik van woorde. In die hedendaagse, gejaagde lewe lees mense ook nie graag langdradige dinge wat baie tyd in beslag neem nie. Ook belydenisse – soos die gewilde hedendaagse media – behoort treffend, kort en puntig te wees.

Terselfdertyd word die hede gekenmerk deur die feit dat feitlik alles verkommersialiseer word. In 'n relevante, eietydse belydenis behoort dus terselfdertyd enkele basiese normatiewe riglyne te bied oor hoe 'n mens se Christelike geloof jou rentmeesterskap oor geld en goed sal bepaal. Wat behoort 'n Christen byvoorbeeld te bely teenoor die groot gaping tussen ryk en arm in Suid-Afrika?

8. Die sosiale faset

Soos hierbo aangetoon, vertoon 'n kerk, as 'n samelewingsvorm van verskillende lede, ook die sosiale kant van menslike interaksie, wat ook in 'n kerklike belydenis gereflekteer behoort te word. Christene is broeders en susters in die geloof. Die kern daarvan is seker, soos Efesiërs 3 vers 18 dit stel, om sáám as gelowiges te probeer begryp hoe wyd en ver en hoog en

diep die liefde van Christus strek.

Soos by al die genoemde fasette moet die gemeenskaplike *geloof* egter voorop staan en die ander fasette van 'n belydenis kleur. Indien nie, kan 'n kerk in 'n sosiale klub en sy belydenis in 'n sosiale manifes ontaard.

Vandag word die vraag gestel of die belydenisse van 'n hele kerk ook iemand se persoonlike kan wees. (Ek i.p.v. ons bely.) Dit hang saam met 'n sterk individualistiese instelling veral in die Westerse wêreld, ook by baie Christene. In vorige eeue was daar heelwaarskynlik groter sosiale eenheid of konformiteit.

Van die vroeëre geloofsbelydenisse (soos dié van Athanasius en die latere Dordtse Leerreëls) is formeel-saaklik, terwyl die Nederlandse Geloofsbelydenis die meervoud (“ons glo”) gebruik. Ander vroeëre belydenisskrifte, soos die Apostoliese Geloofsbelydenis (oorspronklik persoonlik by die volwasse doop deur die dopeling uitgespreek) en die latere Heidelbergse Kategismus (in vraag- en antwoordvorm geskryf vir die onderrig van katkisanter) is voorbeelde van 'n meer persoonlike aanslag. Laasgenoemde (die HK) is egter dalk weer te uitgebreid vir vandag se kitskultuur en spreek ook nie baie hedendaagse vraagstukke aan nie.

Die volgende faset spreek eintlik vanself:

9. Die linguale kant

Enige belydenis behoort opgeskryf en dalk gememoriseer te word in die taal van hulle wat bely. Die feit dat van die ou gereformeerde belydenisse uit die 16e en 17e eeu in die kerktaal van destyds (Latyn) geskryf is, was 'n sterk punt, maar vandag is dit, ten spyte van die beste vertalings, 'n vreemde taal, styl en idioom. 'n Belangrike norm vir taalgebruik is egter dat dit duidelik moet wees. Indien 'n geloofsbelydenis 'n mens se laaste sekerheid wil verwoord, moet dit glashelder vir jou wees.

10. Die historiese faset

Hierdie is 'n besonder belangrike kant van 'n belydenis en word dus breedvoeriger bespreek.

10.1 Belydenisse is historiese verskynsels

Soos kerke op bepaalde tye ontstaan, so ook hulle belydenisse. Dat belydenisse self histories bepaald is, blyk duidelik uit die werk van Pelikan (2003) daarin dat hulle in verskillende tye verskillende aksente gelê en verskillende vorme aangeneem het.

Die vroegste ekumeniese kofessie was veral op ketterye van buite die kerk gerig en handel daarom oor die Drie-Eenheid, die twee nature van Christus en die weg van verlossing.

In die gereformeerde belydenisse van die 16e eeu verskuif die aksent na interkerklike geloofs- en kerklike verskille. Die klem val teenoor veral Roomse oortuiginge op die regte verstaan van die Skrifte, die kenmerke van 'n ware kerk en die regte gebruik van die sakramente.

In die 17e eeu (vgl. Dordtse Leerreëls) gaan dit oor verskille binne verwante gelowiges oor hoe die Ortodokse Gereformeerdes en die Remonstrante die verhouding tussen Goddelike soewereiniteit en menslike verantwoordelikheid verskillend gesien het.

In die lig van die historiese ontwikkeling sou 'n mens ook verskillende doelstellings met of vorme van belydenis kan onderskei. So byvoorbeeld meer kategetiese of opvoedkundiges, dié van meer liturgiese aard, meer leerstellige en ander wat meer polemies van aard is.

10.2 Geskiedenis beteken verandering

Geskiedenis hou verband met die geografie (bv. 'n bepaalde land of streek), 'n heersende kulturele milieu en natuurlik ook 'n spesifieke tyd wat nie stilstaan nie, maar voortstu na vandag en môre. Soos alle mensewerk is ook belydenisse gevolglik ook tydsbepaald. Hier volg nog enkele voorbeelde van hoe die geloofsvrae van vroeër tye en vandag verskil.

Vroeër (byvoorbeeld ten tye van die 16e eeuse Reformasie) was die belangrike vraag hoe 'n mens 'n genadige God kan vind, vandag is die vraag of God wel bestaan. Destyds is die Bybel as sy gesagsvolle Woord aanvaar, terwyl dit vandag bevraagteken word. Vroeër het die Christelike geloof in die Weste min of meer geïsoleerd van ander godsdienste bestaan, vandag leef Christene in multireligieuse omgewings. Vroeër was 'n sekulêre manier van lewe nog 'n beperkte verskynsel, terwyl dit vandag die hele wêreld karakteriseer. Destyds was 'n belangrike vraag hoe 'n mens salig kan word, hoe jy die ewige lewe kan beërwe, vandag hoe ek hier op aarde geluk kan

vind. (Goudzwaard & Bartholomew 2017 bied 'n goeie oorsig van hoe die wêreld en sy vraagstukke vanaf die moderne tyd verander het.)

10.3 Geloofsbelydenis in verskillende kontekste

Verskillende skrywers vestig 'n geruime tyd al die aandag daarop dat gelowiges vanuit verskillende lewensvisies en kulture groot behoefte daaraan het om hulle Christelike geloof op so 'n wyse te bely dat dit hulle spesifieke lewensbeskoulik-kulturele vrae en probleme aanspreek. As voorbeeld word slegs die noodsaak van outentieke belydenisse vir (swart) Afrika-Christene uitgelig.

Terwyl Oosthuizen (1968) alreeds veertig jaar gelede vir 'n *Confessio Africana* gepleit het, konstateer Ross (2009) dat dit nog steeds nie gebeur het nie, terwyl hy dit as dringend beskou, omdat die ou Westerse belydenisse nie Afrika-Christene (in hierdie geval lidmate van die Gereformeerde Kerke onder die Xhosas) se harte en probleme aanspreek nie (p. 10).

Ook Kruger (2009) stel die vraag of die Heidelbergse Kategismus geskik is vir Afrika-Christene (in hierdie geval Zoeloe-Gereformeerdes) en hy vra: "Het ons nie dalk 'n nuwe belydenis nodig nie wat op Afrika se vrae antwoord?" (p. 15)

In 'n lesing oor die waarde van die drie klassieke gereformeerde belydenisskrifte kom Wessels (2009) tot dieselfde gevolgtrekking in die geval van die Gereformeerde Kerk onder die Boesmans in Botswana. Hy toon aan wat die lewensbeskoulike vrae is waarmee hierdie Christene daagliks worstel en skryf (p. 10) dat die ou konfessies dit sydelings mag aanraak, maar nie beantwoord nie. Hy is dus van mening dat dit van weinig nut sal wees om die konfessies in die taal van sy gemeente te vertaal. "I have the feeling that it will not bring our people closer to God. I fear they will not be able to answer their deepest fears and questions, that it will touch their deepest believes and worldview" (p. 8).

10.4 Skepping, sondeval, verlossing en voleinding

Verder weerspieël die meeste van die ouere gereformeerde belydenisskrifte nie genoegsaam die volledige Bybelse historiese lyn van skepping, sondeval, verlossing en voleinding nie. Dit fokus sterk net op sondeval, verlossing en dankbaarheid. Die skepping en daarby God se skeppingsopenbaring van sy ordeninge vir die lewe is onderbeklemtoon. Nadruk word gelê op hoe 'n mens (in teenstelling met Rome) verlos kan word en by die voleinding ewige saligheid kan verkry. Die groot belang van die skeppings- en herskeppingsmotief word egter duidelik uitgespel in die Reformatoriese

filosoof Wolters (2005) se werk met die gepaste titel *Die skepping herwin*.

Die enigste resente gereformeerde belydenis wat volgens die Bybelse patroon van skepping, sondeval, verlossing en 'n nuwe skepping opgestel is waarvan die skrywer bewus is, is die reeds genoemde van die Christian Reformed Church in Noord-Amerika en Kanada met die titel "Our world belongs to God; a contemporary testimony".

10.5 Indifferentisme versus konfessionalisme

In die debatte rondom die gereformeerde belydenisskrifte vind 'n mens twee uiterstes. Die een oorbeklemtoon die historiese kant en verval maklik in relativisme of "indifferentisme". Die ou belydenisskrifte het hulle tyd gehad en het weinig betekenis meer vir vandag (vgl. bv. Augustijn, 1971).³

Aan die ander kant is daar diegene wat van mening is dat die ouere belydenisskrifte (soos die reeds genoemde drie van die gereformeerde kerke), weens hulle eerbiedwaardige ouderdom maar ook hulle inhoud, feitlik onaantasbaar is en moet bly. Die standpunt staan as "konfessionalisme" bekend. Verteenwoordigers daarvan in die GKSA is onder andere Du Plooy (1991) en Coetzee (2010, 2013).

10.6 Progressief of konserwatief?

Dit is baie maklik om die eersgenoemde groep die etiket van progressief of liberaal om te hang en om laasgenoemde dié van konserwatief en behoudend. Dit impliseer egter 'n valse dilemma. Tereg wys Vollenhoven (2005b:12 e.v.) daarop dat die verlede nóg volledig sleg nóg volledig goed was. Wat die toekoms betref, is dit ook nie die *spoed* nie, maar die *rigting* waarin beweeg word die belangrikste. Die normatiewe rigting vir die beoordeling van albei standpunte kan dus nie een van hulle wees nie, maar moet buite beide gesoek word in 'n hoër, belangrike maatstaf, naamlik God se openbaring.

Dat die een die ander bloot vanuit sy eie (progressiewe of konserwatiewe) standpunt met oppervlakkige slagkrete veroordeel, bevredig nie. Bowendien is die verskille tussen hulle met verloop van tyd ook nie meer so duidelik nie – wat vroeër as "progressief" beskou is, kan later as "konserwatief" bestempel word.

3 Van die argumente wat eersgenoemde groep vir hulle standpunt aanvoer is onder andere die volgende: Die Skrif is God se Woord, 'n belydenis die woorde van mense. Die Skrif geld vir alle tye, 'n belydenis is tydsbepaald. Die Bybel is 'n goudmyn, 'n belydenis slegs 'n gebrekkige sistematiese weergawe daarvan. Eersgenoemde is veelsydig, terwyl belydenisse eensydig kan wees.

Indien gereformeerde kerke hulle slagspreuk *ecclesia reformata semper reformanda est* (’n gereformeerde kerk moet altyd verder reformeer) ernstig neem, bestaan daar geen rede waarom dit nie ook op hulle kerklike belydenisse toegepas behoort te word nie.

Nou iets oor ’n volgende faset van enige belydenis:

11. Die logiese faset

Hierdie is ’n belangrike element omdat dit in geloofskennis oor duidelike begrip, onderskeidingsvermoë, analise en so meer gaan. ’n Belydenis bevat byvoorbeeld ’n “ja” of tetiese kant (wat dit wat jyself glo, uitspel) asook ’n “nee” of antitetiese kant (bv. dwaalleer wat verwerp word). Om te sorg dat ’n belydenis sy positiewe karakter behou, mag dit waarteen die gelowige is of op reageer egter nie voorop staan nie.

Verder mag die logiese faset nie oordryf word, sodat ’n belydenis in ’n intellektuele dokument of in ’n semi-teologiese dogmatiek ontaard nie. Dit moet ’n *geloofsbelydenis* bly – iets diep uit die hart van elke Christen.

Weereens moet die aandag ook daarop gevestig word dat die geestesklimaat vandag nie meer dié is van vroeëre rasionalisties-gekleurde ortodoksie (alle klem op die regte leer) of selfs ortopraksie (alle nadruk op die regte handele) nie. Omdat hedendaagse Christene nie geïsoleerd van die dominante tydsgeslede lewe nie, val die klem vir baie – veral die jongere generasies – vandag eerder op die persoonlike ervaring of belewing van hulle geloof en nie soseer op die inhoudelike kennis daarvan nie (vgl. bv. Van der Stoep, Kuiper & Ramaker, 2007).

Dit bring hierdie ondersoek by ’n volgende faset:

12. Die psigiese kant

Binne die gereformeerde tradisie was hierdie faset van die geloof dikwels verdag en verwaarloos, heelwaarskynlik as gevolg van ’n reaksie teen emosionele uitwasse reeds gedurende die 16e eeu en daarna.

12.1 ’n Tweedelige mensvisie as vertrekpunt

Dit hang ook saam met ’n bepaalde mensbeskouing wat algemeen onder gereformeerdes aanvaar is. Dit was (en is in baie gevalle nog steeds) dat die mens uit twee afsonderlike dele, ’n onsterflike belangrikste deel, die siel, en

’n sterflike, onbelangriker deel, die liggaam saamgestel sou wees. Daarom word dit ’n digotomiese mensvisie genoem.

Geloof sou met die sielelewe te make hê, terwyl die sintuie en emosies tot die laere liggaam sou behoort, minderwaardig of selfs as sodanig sondig sou wees en dus sover moontlik deur ’n Christen onderdruk behoort te word. Dit is egter ’n onbybelse mensbeeld. God het die hele mens struktureel immers goed, baie goed geskep – sy/haar gevoelslewe ingesluit. Dit is die rigting ook van hierdie menslike faset wat sleg kan wees (vgl. bv. Van der Walt, 2010:223-409).

12.2 Geloof het ook ’n emosionele kant

’n Mens kan wonder of iemand werklik glo as dit ook hom/haar nie diep emosioneel raak nie. Kan ek werklik my geloof bely as ek dit nie van kop tot tone doen nie? Dus: geen geloof sonder ’n psigiese kant nie. Maar enige gevoel is nog nie dieselfde as geloof nie.

Dat ’n belydenis so bewoord moet word dat dit ’n konkrete beleving van ’n mens se geloof bevorder, is belangrik. *Hoe* hierdie gevoelselement ook in ’n belydenis verklank behoort te word, is ’n komplekse vraag en word voorlopig vir verdere besinning gelaat.

Ten slotte nog kort opmerkings oor twee laaste kante van ’n belydenis. Eerstens:

13. Die biotiese of lewensfaset

Die biotiese (van die Grieks *bios*=lewe) dui op die lewende faset van die werklikheid by die mens. Natuurlik lewe ’n belydenis self nie in die letterlike sin soos ’n plant, dier of mens nie.

Maar volgens ’n Reformatoriese wysbegeerte bestaan die verskillende menslike fasette of modaliteite nie geïsoleerd van mekaar nie. Daar is vooruitwysings (antisipasies) van die laeres na die hoëres, asook terugwysings (retrosipasies) van die hoëres terug na die laeres (vgl. Vollenhoven, 2005a:39-49). ’n Fisiese ding, soos ’n trouring, kan dus verskeie objekfunksies in hoëre lewensfasette hê. Dit het byvoorbeeld ekonomiese waarde en versimboliseer ook die etiese trou tussen eggenotes.

Op soortgelyke wyse kan van ’n *lewende* belydenis gepraat word. ’n Geskrewe of gedrukte belydenis (iets fisies-chemies) vertoon ’n objekfunksie in die biotiese sfeer. Dit mag nie die lewende belydenis van die reeds dooies en die dooie belydenis van die nog lewendes wees nie!

Die lewe van alles hier benede – plant, dier, mens asook alles wat die mens tot stand bring – belydenisse ingesluit – is tydelik, want vroeër of later verouder en verdwyn dit. 'n Geloofsbelydenis kan verouderd raak en uiteindelik in die harte van gelowiges doodgaan. Om Christene se geloof lewendig te hou – om hulle te ondersteun om voluit uit die geloof te lewe – moet hul belydenis vernuwe word, deur nuwe, lewende konfessies, credo's en verantwoordings ondersteun of selfs vervang word.

14. Die numeries-ruimtelik-fisiese fasette

Op die oog af is 'n belydenis maar net 'n aantal woorde (die numeriese), wat 'n bepaalde ruimte beslaan (uitgebreidheid) en wat met drukkersink ('n chemiese produk) op papier (iets fisies) verskyn. In die lig van die voorafgaande verduideliking oor antisipasies tussen die verskillende fasette van die werklikheid verwys so 'n gedrukte belydenis egter uiteindelik na die hoogste geloofsfunksie. Dit word in diens gestel van die geloof. Daarom is 'n geloofsbelydenis iets anders as byvoorbeeld 'n etiese verhandeling, 'n juridiese dokument, 'n kunstige stuk letterkunde, 'n ekonomiese ooreenkoms, 'n sosiale plan, 'n historiese geskrif, 'n handleiding in logiese denke en so meer.

15. Balans is noodsaaklik

Dit het nou duidelik geword dat geloof self en dus ook 'n geloofsbelydenis veelkantig is, veel kompleks as wat gedink mag word. Hoe eng of omvattend 'n mens geloof sien, bepaal ook wat in die belydenis van jou geloof sal staan en hoe jy jou geloof sal utoeef.

Dit is ten slotte belangrik dat nie een of twee van die genoemde fasette ten koste van die ander oorbeklemtoon word nie. Na die sestiende eeu, tydens die Gereformeerde Ortodoksie of Skolastiek, is die kennis of logiese element byvoorbeeld so sterk benadruk dat ander van die bogenoemde fasette skade gely het, onderbeklemtoon of selfs vergeet is. Van hierdie intellektualistiese tendens is sekere hedendaagse, veral gereformeerde kerke en hulle belydenisse dalk nog nie heeltemal vry nie.

In die Heidelbergse Kategismus (vraag 21) word geloof byvoorbeeld eerstens omskryf as vasstaande kennis en eers tweedens as 'n vaste vertroue. Bybels gesien, verdien geloof egter die eerste plek ('n vaste vertroue op God en sy Woord) en verder is dit ook iets veel ryker as blote (analitiese) kennis – veral as dit oor kennis van die Bybel en die God van die Bybel gaan.

16. Samevattende gevolgtrekkings

Hierdie verkenning lei tot ten minste twee belangrike gevolgtrekkings. Eerstens, dat in die lig van verskillende faktore, nuwe kerklike en ander soorte belydenisse nie net gewens is nie, maar selfs noodsaaklik blyk te wees. Tweedens, dat by die opstel van sulke kerklike en ander getuïenisse die hier behandelde verskeidenheid lewensfasette so ver moontlik in berekening gebring behoort te word. Laasgenoemde konklusie is reeds breedvoerig genoeg bespreek.

16.1 *Vyf basiese redes vir nuwe formulerings*

Van die belangrikste redes vir die eerste konklusie word samevattend ten slotte weer onderstreep asook wat die moontlike status van so 'n nuwe konfessie kan wees.

Eerstens is nuwe geloofsuitsprake nodig omdat die hele konteks waarin die drie ou gereformeerde belydenisskrifte ontstaan het en die probleme waarop hulle gekonsentreer het, vandag vir "gewone" gelowiges onbekend is. Baie hedendaagse lidmate verstaan hulle nie meer nie en heg gevolglik ook min of selfs geen waarde daaraan. Dit geld in nog 'n sterker mate in 'n nie-Westerse omgewing soos Afrika.

Tweedens sou dit uiters moeilik wees om die beproefde ou belydenisskrifte wat hulle inhoud, taal en styl betref, so te verander dat hulle hul in die huidige wêreld goed sou kan funksioneer.

Derdens (dit hang met die vorige saam) word Christene vandag met talle nuwe uitdagings gekonfronteer, dinge wat die opstellers van die historiese konfessies nie destyds kon voorsien nie. Die nommer een, wêreldwye uitdaging is die gees van sekularisme, die lewensvisie dat God nie bestaan en sy geboorte nie saak sou maak nie. Hoewel hierdie lewensvisie die hele samelewing deurdring, is baie Christene nie eers daarvan bewus nie en nog minder daarteen immuun. Om vandag hieroor te swyg, sou nie net 'n ontoelaatbare leemte in 'n Christen se eie geloof impliseer nie, maar ook 'n verloëning van die Koning van alle konings beteken.

Dit gaan dus nie oor wat wel in die ou belydenisskrifte gesê word nie, maar dit wat destyds nie gesê kon word nie.

Vierdens het sommige belydenisse of akronieme van 'n reformatoriese geloof (soos byvoorbeeld die bekende vyf solas) 'n duidelik reaksionêre en eensydige karakter gehad (vgl. Van der Walt, 2018). In die plek daarvan is dit nodig om in kontemporêre credo's die positiewe van die Christelike identiteit voorop te stel.

Ten slotte mag, in getrouheid aan die belangrike slagspreuk *semper reformanda*, nooit aan enige geloofsgetuienis onbeperkte gesag en ewige relevansie toegeken word nie.

Werklike, diepgaande reformasie beteken nie die terugkeer op horisontale vlak na vroeëre tye, Christelike denkers, kerklike situasies of konfessies nie, maar grondige bekering op vertikale vlak in verhouding tot God en sy Woord (Vollenhoven, 2005b:70,71). Nuwe geloofsgetuienisse is die vrugte van grondige bekering, herlewing en reformasie.

16.2 Die status van nuwe konfessies

Myns insiens is dit nie nodig om die ou kerklike konfessies te vervang of te probeer “dokter” (aanvul) nie. En 'n nuwe belydenis moet gewoonlik 'n lang stryd voer om aanvaar te word. Die aangewese weg is dalk eerder dié van 'n getuienis. 'n Kontemporêre getuienis dra 'n tentatiewer karakter en dit kan, indien so verkies, ook beskou word as aanvullend by klassieke belydenisskrifte.

Bibliografie

- AUGUSTIJN, C. 1971. *Kerk en belijdenis*. Kampen: Kok.
- BARTHOLOMEW, C. (Ed.) 2000. *In the fields of the Lord; a Seerveld reader*. Toronto: Tuppence Press.
- BASSET, B. 1976. *And would you believe it? The story of the Nicene Creed*. London: Sheed & Ward.
- CHRISTIAN REFORMED CHURCH. 1986. (Second edition in 2008.) Our world belongs to God; a contemporary testimony. In *Psalter Hymnal*, p. 1019-1038. Grand Rapids, Michigan: CRC Publications.
- CHRISTIAN REFORMED CHURCH. 1987. *Our world belongs to God; a contemporary testimony*. Study edition. Grand Rapids, Michigan: CRC Publications.
- COETZEE, C.F.C. 2010. Belydenisgebondenheid in 'n postmoderne era. In *die Skriflig*, 44(1):27-46.
- COETZEE, C.F.C. 2013. Kerk en belydenis. *Tydskrif vir Christelike Wetenskap*, 49(4):275-293.
- DE GRAAFF, A.H. 1966. *The educational ministry of the church; a perspective*. Delft: NV Verenigde Drukkerij Judels & Brinkman. (Proefskrif aan die Vrije Univ. van Amsterdam.)

- DU PLOOY, A. le R. 1991. Inleidende bespreking oor die aard en gesag van binding aan die belydenisskrifte. *In die Skriflig*, 25(1):71-94.
- DU PLOOY, A. le R. 2010. Die Belydenis van Belhar en die ekumene teen die agtergrond van die Drie Formuliere van Eenheid. *In die Skriflig*, 44(2):349-368.
- FEENSTRA, Y. 1951. *De Apostolicum in de twintigste eeuw*. Faneker: Wever.
- GOUDZWAARD, B. & BARTHOLOMEW, C.G. 2017. *Beyond the modern age; an archeology of contemporary culture*. Downers Grove, Illinois: IVP Academic.
- HEBBLETHWAITE, B. 1996. *The essence of Christianity; a new look at the Nicene Creed*. London: SPCK.
- HORN, J.W. 1984. *'n Vergelykende studie van die Barmenverklaring en die konsepbelydenis van die NG Sendingkerk*. Port Elizabeth: Univ. van Port Elizabeth. (MA-verhandeling.)
- JOHNSON, L.K. 2003. *The creed; what Christians believe and why it matters*. London: Darton, Longmans & Todd.
- JONKER, W.D. 1994. *Bevrydende waarheid; die karakter van die gereformeerde belydenis*. Wellington: Hugenote Uitgewers.
- KELLY, J.N.D. 1964. *The Athanasian Creed*. London: Black.
- KRUGER, F. 2009. Zoeloe-Gereformeerdes in die noorde van KwaZulu Natal: 'n Kerk van Christus of nie? *Woord en Daad* 47(408):12-15, Winteruitgawe.
- KÜNG, H. 1993. *Credo; the Apostle's creed explained for today*. London: Doubleday.
- LINK, N.G. 1983. *Confessing our faith around the world*. (Vol. 2). Geneva: World Council of Churches.
- MENSCHING, G. 1957. Bekenntnis. In Gallig, K. (Red.). *Die Religion und Geschichte der Gegenwart*. (Band 1, p. 989-1011). Tübingen: JCB Mohr.
- NAUDE, P.J. 2010. *Neither calendar nor clock; perspectives on the Belhar Confession*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.
- NAUTA, D. 1956. Barmen I en II (1934). In Grosheide, F.W. & Van Itterzon, G.P. (Reds.). *Christelike Encyclopedie*, Deel 1, p. 463. Kampen: Kok.
- NEDERDUITS GEREFORMEERDE KERK. 1992. *So glo ons; 'n eietydse geloofsverantwoording van die NGK*. Wellington: Hugenote Uitgewers.
- NEDERDUITS GEREFORMEERDE KERK. 1999. Geloofsverklaring 2000. Bylaag tot *Die Kerkbode*, 163(14), 3 Des.
- NEUFELD, V.H. 1963. *The earliest Christian confessions*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.

- OOSTHUIZEN, G.C. 1968. *Post-Christianity in Africa*. Stellenbosch: Wever.
- PANNENBERG, W. 1972. *The Apostle's Creed in the light of today's questions*. London: SCM Press.
- PELIKAN, J. 2003. *Credo; historical and theological guide to creeds and confessions for faith in the Christian tradition*. New Haven: Yale Univ. Press.
- ROOKMAKER, H.R. 1962. *Kunst en amusement*. Kampen: Kok.
- ROOKMAKER, H.R. 1981. *The creative gift; essays on art and Christian life*. Westchester, Illinois: Cornerstone Books.
- ROSS, J.G. 2009. Struggling to do well; aspects of Scottish missions in the Eastern Cape. *Woord en Daad*, 49(408):9-11, Winteruitgawe.
- RUNIA, K. 1963. *I believe in God; current questions and the creeds*. London: Tyndale.
- SCHAFF, P. 1983. *The creeds of Christendom with a history and critical notes*. (3 vols.) Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.
- SEERVELD, C.G. 1962. *A Christian critique of art*. St. Catherines, Ontario: The Association for Reformed Scientific Studies.
- SEERVELD, C.G. 2000. *Bearing fresh olive leaves; alternative steps in understanding art*. Toronto: Tuppence Press.
- SINNEMA, D. 2007. The origin of the form of Subscription in the Dutch Reformed tradition. *Calvin Theological Journal*, 42:256-282.
- SKILLEN, J.W. & MCCARTHY, R.M. (Eds.). 1991. *Political order and the plural structure of society*. Atlanta, Georgia: Scholars Press.
- STRAUSS, P.J. 2006. Die Dordtse tradisie en die binding aan die belydenis. *In die Skriflig*, 40(4):27-46.
- TE VELDE, M. (Red.). 2009. *Confessies; Gereformeerde geloofsverantwoording in zestiende-eeuws Europa*. Heereveen: Groen.
- TIMIADIS, E. 1983. *The Nicene Creed, our common faith*. Philadelphia: Fortress Press.
- VAN DER STOEP, J., KUIPER, R. & RAMAKER, T. (Reds.). 2007. *Alles wat je hart begeert? Christelike oriëntatie op een op beleving gerichte cultuur*. Amsterdam: Buijten & Schipperhijn.
- VAN DER WALT, B.J. 1999. *Visie op die werklikheid; die bevrydende krag van 'n Christelike lewensbeskouing en filosofie*. Potchefstroom: Instituut vir Reformatoriese Studie.
- VAN DER WALT, B.J. 2010. *At home in God's world; a transforming paradigm for being human and for social involvement*. Potchefstroom: The Institute for Contemporary Christianity in Africa.

-
- VAN DER WALT, B.J. 2018. Op soek na 'n Reformatoriese identiteit; 'n ondersoek na gereformeerde belydenisse, credo's en akronieme. *Tydskrif vir Christelike Wetenskap*, 54(1&2):173-198.
- VAN SELMS, A. 1952. *Lig uit lig; die Christelike geloof volgens die belydenis van Nicea*. Kaapstad: HAUM.
- VAN WYK, J.H. 1974. Die vraag na 'n nuwe belydenis. *In die Skriflig*, 8(32):22-33, Desember.
- VISCHER, L. (Ed.). 1982. *Reformed witness today; a collection of confessions and statements of faith issued by Reformed Churches*. Berlin: Evangelische Arbeitsstelle Oekumene Schweiz.
- VOLLENHOVEN, D.H.Th. 2005a. *Isagôgè philosophiae; introduction to philosophy*. Sioux Center, Iowa: Dordt College Press.
- VOLLENHOVEN, D.H.Th. 2005b. *The problem-historical method and the history of philosophy*. Amstelveen: De Zaak Haes.
- WESSELS, J.C. 2009. The Reformed identity in the mission work of the RCB. Ongepubliseerde lesing gelewer te Potchefstroom by die 150-jarige herdenking van die Stigting van die GKSA.
- WIRSCHING, J. 1980. Bekenntnisschriften. In Balz, H.R. (Red.). *Theologische Realenzyklopaedie*. (Band 5, p. 487-511) Berlyn: Walter de Gruyter.
- WOLF, E. 1957. Bekenntnisschriften. In Galling, K. (Red.). *Die Religion und Geschichte der Gegenwart*. (Band 1, p. 1012-1018). Tübingen: JCB Mohr.
- WOLTERS, A. 2005. *Creation regained; biblical basics for a reformational worldview*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.
- WOLTERSTORFF, N. 1980. *Art in action; toward a Christian aesthetic*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.
- WRINGEN, G. 1967. *Credo; the Christian view of faith and life*. Minneapolis, Minnesota: Augsburg Publishers.
- YOUNG, F.M. 1991. *The making of the creeds*. London: SPCK.
- ZUIDERVAART, L. & LUTTIKHUIZEN, H. (Eds.) 1995. *Pledges of jubilee; essays on arts and culture, in honor of Calvin Seerveld*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.